

TIL VA MADANIYAT

ISSN 2181-922X

UZBEKISTAN

LANGUAGE & CULTURE

O'ZBEKISTON

2022 Vol. 2

www.navoiy-uni.uz
www.uzlc.navoiy-uni.uz

ISSN 2181-922X

O‘ZBEKISTON

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN

LANGUAGE AND CULTURE

2022 Vol. 2

www.navoiy-uni.uz
www.uzlc.navoiy-uni.uz

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

Bosh muharrir: Shuhrat Sirojiddinov
Bosh muharrir o‘rinbosarlari: Zaynobiddin Abdirashidov
Qosimboy Ma‘murov
Mas‘ul kotib: Ozoda Tojiboyeva

Tahrir kengashi

Ahmadali Asqarov, Abdulaziz Mansur, Akmal Saidov, Akmal Nur, Adham Ashirov, Nizomiddin Mahmudov, Hamidulla Dadaboyev, Samixon Ashirboyev, Bahodir Karimov, Aftondil Erkinov, Baxtiyor Mengliyev, Uzoq Jo‘raqulov, Sulton Normamatov, Murtazo Sayidumarov, G‘aybulla Boboyorov, Nozliya Normurodova, Abdi Mamatov, Anvar Sayfullayev.

Tahrir hay‘ati

Isa Habibbeyli (Ozarbayjon)	Maria Sabtelni (Kanada)
Frederik Bressand (Fransiya)	Timur Kocaoğlu (AQSH)
Ingeborg Baldauf (Germaniya)	Almaz Ülvi (Ozarbayjon)
Mark Toutant (Fransiya)	Tanju Seyhan (Turkiya)
Rochelle Almeida (AQSH)	Xisao Komatsu (Yaponiya)
Akrom Habibullayev (AQSH)	Emek Üşenmez (Turkiya)
Valeriy S. Xan (O‘zbekiston)	Abdulvahap Kara (Turkiya)
Eunkyung Oh (Janubiy Koreya)	Alizoda Saidumar (Tojikiston)
Oqilxon Ibrohimov (O‘zbekiston)	Dilorom Ashurova (O‘zbekiston)
Shodmon Vohidov (Tojikiston)	Darya Jigulskaya (Rossiya)

“O‘zbekiston: til va madaniyat” jurnali – lingvistika, tarix, adabiyot, tarjimashunoslik, san‘at, etnografiya, falsafa, antropologiya va ijtimoiy tadqiqotlarni o‘rganish kabi sohalarni qamrab olgan akademik jurnal.

Jurnal bir yilda to‘rt marta chop etiladi.

Jurnalning maqsadi – ko‘rsatilgan sohalarga oid dolzarb mavzulardagi bahs-munozaraga undaydigan, yangi, innovatsion g‘oyalarga boy, o‘z konsepsiyasiga ega bo‘lgan tadqiqotlarni nashr etishdir.

Ingliz, rus va o‘zbek tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi. Iqtisodiy tahlillar hamda siyosatga oid maqolalar e‘lon qilinmaydi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e‘lon qilinadi. Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti.

O‘zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko‘chasi, 103.

Email: uzlangcult@gmail.com
Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz

MUNDARIJA

Lingvistika

Yorqinjon Odilov

Jamiyat, til va madaniyat.....6

Muhayyo Hakimova

O'zbek tilida "holat" ma'noli abstrakt nomlar.....18

Мехмет Джан

Прошлое и настоящее алфавитов, используемых в
тюркских республиках.....31

Surayyo Ziyotova

"Mehrobdan chayon" da ifodalangan ijtimoiy-siyosiy leksikalar.....44

Adabiyotshunoslik. Tarjimashunoslik

Bahodir Karimov

O'zbek jadid nasri va Abdulla Qodiriy.....61

Marg'uba Abdullayeva

Paremik janrlarning g'oyaviy-badiiy xususiyatlari
(tarixiy-nasriy asarlar misolida).....71

Nodira Egamqulova

Turkistonda milliy matbuot, adabiyot va adabiy til.....88

Tarix. Manbashunoslik

Shamsiddin Kamoliddin, Shoiraxon Saidjabbor

O'rta asr Samarqand bozorlari haqida yangi ma'lumotlar.....103

CONTENT

Linguistics

Yorkinjon Odilov Society, language, culture.....	6
Muhayyo Hakimova Abstract nouns meaning "situation" in Uzbek.....	18
Mehmet Jan Past and present alphabets used in the Turkic republics.....	31
Surayyo Ziyotova Socio-political vocabulary expressed in the work "Mekhrobdan chayon"	44

Literature. Translation studies

Bahodir Karimov Uzbek jadid prose and Abdulla Qadiri.....	61
Marguba Abdullaeva Ideological and Artistic Properties of Paremnic Genres (on the example of historical and prose works).....	71
Nodira Egamkulova National press, literature and literary language in Turkestan.....	88

History. Source studies

Shamsiddin Kamoliddin, Shoiraxon Saidjabbor New data on the <i>bāzārs</i> of the medieval Samarqand.....	103

ADABIYOTSHUNOSLIK. TARJIMASHUNOSLIK
LITERATURE. TRANSLATION STUDIES

O'zbek jadid nasri va Abdulla Qodiriy

Bahodir Karimov¹

Abstrakt

Ushbu maqolada jadid adabiyotining muhim tarkibiy qismi bo'lgan nasriy asarlarga munosabat bildiriladi. Kichik va katta hajmli ayrim nasriy asarlarning g'oyaviy xususiyatlari tekshiriladi. Xususan, Abdulla Qodiriy ijodining ayrim qirralariga jadid adabiyoti kontekstida baho beriladi. Jadid adiblari, ayniqsa, ayni harakatning ilk pallasida yozgan nasriy asarlarida g'oyaviy-badiiy jihatdan o'zaro mushtaraklik, uyg'unlik kuzatiladi. O'zbek jadid adabiyoti ko'lami – kontesktida kuzatilayotgan Abdulla Qodiriy nasri – bu muhtasham nafosat qasri, ayni chog'da, har bir inson uchun ogohlik qo'ng'irog'i ekani haqida gap boradi.

Kalit so'zlar: *jadid adabiyoti, drama, hikoya, roman, pafos, obraz, poetik nutq.*

Kirish

Odatda o'zbek jadid adabiyoti to'g'risida so'z ketganda ko'proq she'riyat va, ayniqsa, dramaturgiyadagi yangilanishlar borasida fikr yuritiladi. Holbuki, mumtoz o'zbek adabiyoti negizida asrlar bo'yi yashab kelgan epik tafakkur tarzi mohiyat e'tiboridan XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi jadidchilik harakati zamoniga kelib yangilandi.

Jadid nosirlari kimlar? O'zbek jadid nasriga xos tamoyillar nimalardan iborat? Qaysi o'zbek adibi o'z asarlari bilan poetik jihatdan yuksak bir martabaga ko'tardi? O'zbek jadid nasriga xos xususiyatlar qaysi asarlarda namoyon bo'ladi? Bunday savollarga javob kerak.

Ma'lumki, sho'ro zamonida juda ko'p o'rganilgan Hamza

¹Karimov Bahodir Nurmetovich – filologiya fanlari doktori, professor, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

E-pochta: bahodirkarim66@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9906-5183

Iqtibos uchun: Karimov, B. N. 2022. "O'zbek jadid nasri va Abdulla Qodiriy". *O'zbekiston: til va madaniyat* 2: 61-70.

Hakimzoda Niyoziy (1889-1929) ijodiy merosida she'riy va dramatik asarlar bilan bir qatorda publitsistik maqolalarva nasriy asarlar ham mavjud. Uning 1915-yilda "Yangi saodat" asari alohida kitob holida bosilgan bo'lib, janrini muallif "milliy ro'mon" deb ko'rsatadi. Garchand hajm va voqelik qamrovi e'tiboridan zamonaviy romanlar mezoniga mos kelmasa ham, unda jadid adiblari nasriga xos tamoyillar – ilm-ma'rifatga da'vat, jaholatni qoralash kabi jihatlar mujassam topgani kuzatiladi. Inson saodatga, albatta, teran tafakkur, bilim olish, ilm-ma'rifat orqali erishadi, degan fikr ilgari suriladi asarda. Zotan, bu g'oyaviy yo'nalish dastlabki "Padarkush" (Mahmudxo'ja Behbudiy), "Baxtsiz kuyov" (Abdulla Qodiriy) singari jadid dramalari mazmuniga ham mos keladi. H.H.Niyoziy "Yangi saodat" asarida Olimjon tarjimayi holi, bolaligi, o'qishi va, umuman, oilaviy-ijtimoiy muhitdan so'z ochadi. "Muallifning romandan ko'zlangan asosiy maqsadi "jaholat va g'afolat zindoni"dan "dunyoning haqiqiy mohtobi" ma'rifat gulzoriga yetaklashdir. Bunga erishishning birinchi omili insonlarda ilm-ma'rifatga rag'bat, muhabbat uyg'otish bo'lsa, ikkinchisi, o'quv muasassalarini davr talablari asosida tubdan o'zgartirish zaruratidir" [Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti 2004, 392]. "Yangi saodat"ning ayni g'oyaga yo'lantirilganini kitob holida bosilgan asarning eng bosh sahifasi – titul varag'ida berilgan:

*"O'qub tahsili ilm ayla, maorif sharbatin yutkil,
Taningni jahldan qutqor, g'ami millat bila o'tkil",*

degan jadidona bayt ham namoyon qiladi [Ниёзий 1980, 124].

Jadid adabiyotining boshqa bir namoyandasi Abdurauf Fitrat (1883-1938) ijodiga yuzlansak ham, ushbu zamon - milliy uyg'onish davri nasriga munosib misollar topiladi. "Hind sayyohi" yoki "Munozara" asarida ijtimoiy-maishiy masalalar talqin qilinadi. "Munozara" Buxorodagi eng bahsli-tortishuvli masala jadid va qadim munosabatlariga bag'ishlangan bo'lib, adibning "jadidchilik qarashlari"ning ifodasi sanaladi [Болтабоев 2007, 138-142].

Hamza yoki Fitrat nasriga yaqin pafos Abdulhamid Cho'lponning (1897-1938) ilk nasriy asarlariga ham xos. "Qurboni jaholat" [Sadoyi Turkiston 1914], "Do'xtur Muhammadiyor" hikoyalari jadid nasrining dastlabki namunalari sifatida qarash o'rinlidir. Jaholat odamlarni oxir-oqibatda halokat, falokat, fojea, qurbon bo'lishga olib boradi. Jaholatdan qutulishning birdan bir yo'li – ma'rifat, ziyo albatta. Hikoyalar mohiyatiga singdirilgan jadidona kayfiyat shunday adabiy g'oya tomon yo'lantiriladi. Cho'lpon "Do'xtur Muhammadi-

yor" asarini adabiyotshunos-cho'lponshunos Naim Karimov "bevosita I.Gaspirali ta'sirida yozilgani"ga urg'u beradi [Karimov 2003, 56].

Cho'lponshunos Dilmurod Quronov yozadi: "Cho'lponning shaxs va ijodkor sifatida, xususan, nosir sifatidagi shakllanishi jadidchilik g'oyalari ta'sirida kechganki, adibning ilk ijodini ulardan ayro holda tushunish va baholash maholdir. Yozuvchining "Qurboni jaholat" va "Doktor Muhammadiyor" hikoyalarida kuzatilgan g'oyaviy-ma'rifiy didaktikaning ustivorligi, xarakterlarning g'oya nuqtayi nazaridagina talqin qilinishi-yu baholanishi, mavjud voqelikning sentimental yoxud ratsionalistik inkori kabi qator xususiyatlar ham shundan dalolatdir" [Қуронов 2004, 358]. Haqiqatan ham, "Cho'lpon Muhammadiyor timsolida o'zining, jadidchilarning ijtimoy ideallarini mujassam etadi".

XX asrning 10-yillaridagi o'zbek jadid nasri yangilanayotgan nasr, aynan "jadid" so'zining lug'aviy ma'nosiga, jadidchilik harakatining adabiy-nazariy mohiyatiga mos kelar edi. Zero biz sanab o'tgan Hamza, Fitrat, Cho'lpon kabi adiblar qatorida o'zbek jadid nasri tarixida Abdulla Qodiriy (1994-1938) ijodi alohida o'rin tutadi. Zotan, bu adib ijodining avvalida mavjud bo'lgan bir qancha she'rlari yoki "Baxtsiz kuyov" dramasida ilgari surilgan ma'rifatparvarlik g'oyalari dastlabki nasriy asarlarida ham bor edi, albatta.

Aslida, ijodi XX asrning 10-yillari bilan bog'liq yozuvchi-shoirilar borki, ularning ijodini jadidchilik harakati g'oya va tushunchalariga bog'lamasdan tugal talqin qilib bo'lmaydi. Jadidlar faoliyatida she'riy, dramatik va nasriy asarlarida millat uchun qayg'urish, millatni ilm-ma'rifatga da'vat, xurofot va bid'atdan uzoqlashuvga chorlash motivlari asosiy o'rinni egallaydi. Yuqorida eslatilgani Cho'lponning "Do'xtir Muhammadiyor", "Qurboni jaholat", H.H.Niyoziyning "Yangi saodat", "Uchrashuv", Fitratning "Hind sayyohi", "Munozara" va Abdulla Qodiriyning "Juvonboz" hamda "Baxtsiz kuyov" kabi asarlarida jadidona kayfiyat yetakchilik qiladi. Albatta, bu tip asarlarning maydonga kelishida, mutaxassislar to'g'ri ta'kidlaganidek, chetdan Qrim, Ozarbayjon va tatar jadidlarining ham ta'siri kuchli bo'ldi. Abdulla Qodiriyning o'zi bu xususda shunday yozadi: "1913-yilda chiqqan "Padarkush" pyesasi ta'sirida, "Baxtsiz kuyov" degan teatr kitobini yozib yuborg'onimni o'zim ham payqamay qoldim (1915-yilda). Yana shu yilda tatarlarda chiqib turg'on hikoya va romanlarga taqlidan "Juvonboz" otliq hikoyachani yozib, noshir topilmog'onidan, o'zim nashr qilib yubordim" [Қодирий 1996, 206].

Shu ma'noda Oybek: "Ilk asarlarida Abdulla Qodiriy tipik

jadid edi. Ijodining birinchi davrlari ham burjua jadid adabiyoti va harakati bilan uzviy bog'liqdir. Asarlarining ideyasi jadidizm ideologiyasi bilan sug'orilgandir. Asarlarining mavzulari, ideyalarigina emas, balki ularning formal tuzilishlari, badiiy xususiyatlari, darajalari ham jadid adabiyotining tipik namunalari tashkil etadi" [Oйбек 1936, 3], deganda haqli edi¹.

Oybek Abdulla Qodiriyning dastlabki she'rlari mohiyatini ham, "Juvonboz" va "Baxtsiz kuyov" nomli asarlarining g'oyasini ham bevosita jadidchilikka bog'lab tushuntiradi. "Juvonboz" - badiiy jihatdan yuksak emas, ammo unda Turkiston boylari va bolalari hayotining naqadar tubanlashib ketganligi namoyishi bor. "Turkistonning o'z chirik odatlari – nasha, ko'knori, bachchabozlik, jaholat va boshqalar yetmaganday, mustamlakachi rus burjuaziyasi madaniyat nomi bilan mustamlaka xalqiga qimorxona, alkagol, fohishaxonalar keltirildi" [Oйбек 1936, 4]. Insonni ma'naviy tanazzulga olib boradigan bunday holatlar badiiy adabiyotda o'z ifodasini topmasligi mumkin emas edi. Eslaylik, Behbudiyning "Padarkush" pyesasida aynan pivaxonalar bilan bog'liq sahna bor. Yoki Cho'lponning "Kecha va kunduz" romanida Akbarali mingboshi va Miryoqub epaqa tez-tez borib turadigan, mustamlakachi ruslar tomonidan ochib qo'yilgan fohishaxonani tasvirlaydigan epizodlar mavjud.

Abdulla Qodiriy esa, haqiqatan ham, "Juvonboz" asarida yaramas, kasal odatga qarshi chiqadi. Turkiston o'lkasida tarqalgan bu ifloslikdan Qodiriy juda qattiq nafratlangan. Aynan "Juvonboz" asari yozilayotgan bir davrda "Turkiston viloyatining gazetisi"da (1914-yil 24-iyun, 50) "Hayo" imzosi bilan "Julqunboy bilan mubohasa" degan maqola bosiladi. Aftidan, "Hayo" Julqunboyni taraqqiyparvar jadidlarga, zamonaviy gazeta-jurnallarga targ'ib-tashviq etib yurgan ko'rinadi. Ammo Julqunboy taraqqiyparvarlardan birining yonida "bolasi birlan mast" bo'lib yurganini ko'rib qoladi. Taraqqiyparvarlardan ko'ngli soviydi. Maqola muallifi Julqunboyga tanbeh ma'nosida bir-ikki iflosga qarab, butun taraqqiyparvarlar ustidan hukm chiqarish yaramaydi, degan so'zlarni aytadi [Hayo 1914]. O'zini "men taraqqiyparvarman" deya tanishtirib, ammo aslida o'zini fahsh ishlarga urgan

¹Hozirda "Uyg'onish davri adabiyoti" termini bilan nomlanayotgan davr adabiyotshunosligimiz tarixida "O'zbek burjua adabiyoti", "Jadid adabiyoti", "burjua jadid adabiyoti", "jadidlarning go'zal adabiyoti" kabi atamalar bilan nomlangan. Qodiriyning "Juvonboz" va "Baxtsiz kuyov" asarini "O'zbek burjua adabiyoti" (1934) degan kitobiga kiritgan Abdurahmon Sa'diy har ikki asarning "mafkuraviy ustanovkasi, tematikasi va plani"da "Padarkush"ning hamda ozarbayjon "burjua jadid adabiyotining" ta'siri borligini aytadi.

ko'zbo'yamachi munofiqlar o'sha zamonlarda ham bo'lgan. Mirmuhsin Shermuhammad iborasi bilan aytganda: "Men dinchi" deb o'ziga yolg'on ism bergan bir xoindan millatga qanday zarar tegsa, shuningdek "men taraqqiychi" deb, o'rus marjasi ortidan tun-kun fohishaxonaga yugurib yurgan qisqa kiyimli milliy xuliganlardan-da shu darajada zarar tegadi!" [Mirmuhsin 1917].

Abdulla Qodiriyning maqsadi ham "Juvonboz"ni yozish orqali o'sha tuban odatlarning, "milliy xuligan" va "sharlotan"larning millat boshiga keltirayotgan zararini uqtirish edi. A.Qodiriy "Juvonboz"dagi ayrim sahnalar keyinchalik yozgan "Kalvak maxzumning xotira daftaridan" degan hajviyasida, "Mehrobdan chayon" romanining ayrim o'rinlarida badiiy aks ettirgan edi.

"Juvonboz"da adib ijodining dastlabki namunasida, har holda, Qodiriy iste'dodidan nishona bor. Oybek adibning ijodiy yo'lini tekshirar ekan, undagi asosiy tendensiyalarni, nafosatni aniq sezadi; goho davr adabiy tanqidchiligi talabi va mezonlari ichiga fikrini qamashga majbur bo'lsa, goho o'z ichki intuitiv idroki oqimida, badiiy sezim quvvatining inersiyasi bilan haqiqatni ham aytib o'tadi. "Juvonboz" va "Baxtsiz kuyov"lar mashqi tufayli yozuvchining qalami charxlanib bordi. "Uloqda" hikoyasida jiddiy realistik o'zgarish yuz berdi. Oybek yozdi: "Abdulla Qodiriy turmushni badiiy ko'rsatishda tez o'sadi. Nasrchilikda uning ustaligi mukammallashadi. 1916-yillarda yozilgan "Uloqda" nomli hikoyasi "Juvonboz" va boshqa asarlariga nisbatan tenglashtirmaslik darajada yuqori bir asar. Yozuvchi hikoya texnikasi, priyomlarini egallagan. Voqealarni ochish, bularning inkishofi va yeshilishi Ovropa novella forma ravishidadir. Bu asarda jonli bo'yoqli obrazlar uchraydi. Kishilarning portreti aniq, qabartib beriladi... "Uloqda" hikoyasida tashviqotchining, voizning o'rnini san'atkor oladi" [Oйбек 1936, 6-7].

Darhaqiqat, Abdulla Qodiriyning jadidona ruhdagi "To'y", "Ahvolimiz", "Millatimga bir qaror!", "Fikr aylagil" degan she'rlari, "Juvonboz" hikoyasi va "Baxtsiz kuyov" pesasidan keyin yozilgan "Uloqd" hikoyasi adibning voqelikni san'atkorona tasvirlashning realistik tamoyili tomon yuz burishi bo'ldi. A.Qahhor ta'biri bilan aytganda "Yevropa adabiyoti gazi bilan o'lchaganda ham to'laqonli asarlar" yozdi. Jadidona ma'naviy-ma'rifiy muhitda maydonga kelgan "O'tkan kunlar" romani nafaqat Abdulla Qodiriy ijodining, balki jadin nasrining, yangi roman janrining gultoji sanaladi.

Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar" romanini yozish bilan o'zbek romanchilik maktabiga asos soldi. Romanning boshidagi bir

qancha fasl dastlab "Inqilob" jurnalining 1923-1924-yilgi sonlarida bosiladi. Keyin 1925-1926-yillarda romanning har bir bo'limi alohida kitob holida nashr etilib, qo'lma-qo'l o'qiladi. "O'tkan kunlar" yozilgan davr o'zbek xalqi uchun millatning erki, ozodligi, mustaqilligi, jahondagi o'rnini masalasi hayot-mamot ahamiyatiga molik edi. Abdulla Qodiriy o'z davrining ilg'or bir ziyolisi sifatida Vatan va millat taqdiri ustida astoydil qayg'urdi, o'zicha najot yo'lini izladi. Zamon taloto'plari adib qalbini iztirobga soldi. "O'tkan kunlar" romani orqali xalqning milliy ongini uyg'otmoqchi bo'ldi, "tariximizning eng kir, qora kunlari" – yurtni mustamlaka balosiga giriftor etgan keyingi noahil "xon zamonlari" to'g'risida so'z ochib, bu ayanchli haqiqatdan xalqqa saboq bermoqchi bo'ldi.

"O'tkan kunlar" romanining ma'no-mundarija doirasi nihoyatda keng. Unda xilma-xil insoniy taqdirlar, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-axloqiy, oilaviy-ishqiy muammolar qalamga olingan. Biroq ular orasida yurtning taqdiri, mustaqilligi masalasi alohida ajralib turadi. Binobarin el-yurtning mustaqilligi, birligi masalasi romanning asosiy pafosini tashkil etadi. Asarning bosh qahramonlari Otabek va Yusufbek hojilar shu yurt istiqloli, faravonligi, osoyishtaligi yo'lga hayotini, jonini tikkan fidoyi kishilar qiyofasida tasvirlanadi.

"O'tkan kunlar" bamisoli ulkan va tiniq ko'zgu, unda o'zbek millatining muayyan tarixiy sharoit, vaziyatdagi turmushi, urf-odatlari, ruhiy-ma'naviy dunyosi, bo'y-basti, qiyofasi keng ko'lamda aniq, ravshan gavdalantiriladi. Romandagi uchlik – oshiq, mashuqa va ag'yor, bir qarashda, an'anaviy ishq dostonlarini ham eslatadi. Unda Otabek bilan Kumushning toza muhabbati, ishqiy kechinmalari, baxti va baxtsizligi juda zo'r mahorat bilan tasvir etiladi. Asardagi juda kam insonlar qalbidan chuqur joy oladigan bir "durri bebaho" – ishq-muhabbat tuyg'usiga doir inja tafsilotlar kitobxonni hayajonga soladi; Otabek bilan Kumushning saodatli onlaridan mahrum etgan fojeaviy sahnalar kishini chuqur o'yg'a toldiradi. Muallif oshiqning ishqiy sarguzashtlari bahonasida muayyan tarixiy davrni – Turkistonning rus bosqini arafasidagi ahvoli, qora kunlarini ko'z oldimizda gavdalantiradi. Abdulla Qodiriy Otabek bilan Kumushning ishq tarixini yozar ekan, ayni damda o'lkaning tutqunlikka tushishining bosh sababi jaholat, qoloqlik va o'zaro ichki nizolardir, degan fikrni g'oyat ustalik bilan asarning mazmun-mohiyatiga singdiradi.

Adib romandagi markaziy obrazlardan biri – Yusufbek hoji zimmasiga katta yuk yuklaydi. U o'zaro mahalliy ziddiyatlarning

zararini yaxshi biladi, qipchoqni qig'inini qoralaydi, aksincha, bir millatning ikki qavmini ularni "chin yovg'a beriladigan kuch" uchun ittifoqchi sanaydi. Noo'rin isyonga o'tlanayotgan olomonga qarata: "... Biz qipchoqqa qilich ko'targanda, o'ris bizga to'p o'qlaydir. Siz dunyoda o'zingizning yagona dushmaningiz qilib qipchoqni ko'rsangiz, men boshqa yovni har zamon o'z yaqinimga yetgan ko'raman", deb aytadi. Biroq hojining istagiga qarshi qirg'in bo'lib o'tadi. Buning ustiga ustak Otabek ham otasining bu ishda qo'li borligidan shubhalanib hojining ko'ngliga ozor yetkazadi. Yusufbek hojining o'zini oqlab masalaning tub mohiyatini tushutirgandan so'ng aytgan quyidagi so'zlari bu shaxsning chindan ham yirik-ulug' ekanini yaqqol ko'rsatadi.

"Biz shu holda ketadigan, bir-birimizning tegimizga suv qo'yadigan bo'lsak yaqindirki, o'rus istibdodi o'zining iflos oyog'i bilan Turkistonimizni bulg'atar va biz bo'lsak o'z qo'limiz bilan kelgusi naslimizning bo'yniga o'rus bo'yindirig'ini kiydirgan bo'larmiz. O'z naslini o'z qo'li bilan kofir qo'lig'a tutqin qilib topshirg'uvchi - biz ko'r va aqlsiz otalarg'a Xudoning la'nati albatta tushar, o'g'lim! Bobolarning muqaddas gavdasi madfun Turkistonimizni to'ng'uzxona qilishg'a hozirlang'an biz itlar Yaratg'uvchining qahriga albatta yo'liqarmiz! Temur ko'ragon kabi dohiylarning, Mirzo Bobur kabi fotihlarning, Forobiy, Ulug'bek va Ali Sino kabi olimlarning o'sib-ungan va nash'u namo qilg'onlari bir o'lkani halokat chuquriga qarab sudraguvchi albatta Tangrining qahriga sazovordir, o'g'lim! Gunohsiz bechoralarni bo'g'izlab, bolalar yatimxonalarini vayron qilg'uvchi zolimlar - qurtlar va qushlar, yerdan o'sib chiqq'an giyohlar qarg'ishiga nishonadir o'g'lim!..."

Ota va o'g'il suhbatida jarayonida aytilgan bu gaplar katta ijtimoiy mohiyatga ega. Hojining bu masalalarda o'z qarashi, o'z gapi bor. Shuning uchun uning fikrlari Otabekni uyalib yerga qarashga majbur etadi.

Abdulla Qodiriy romanida o'zbekning sokin oilaviy hayot tarzini ham, kundosh kelinlar orasidagi o'zaro nizolar va ularning yechimini ham juda ishonarli, mahorat bilan tasvirlaydi.

Romandagi har bir qahramonda joziba bor; ularning ko'ngli, ko'zi, ma'naviy qiyofasi ko'zga ko'rinib turadi; yurak urishlari eshitiladi. Asosiy, ikkinchi darajali va hatto epizodik timsol-obrazlarning fikrlari teran, mulohazalari hikmatlar bilan to'yingandir. Rahmat, Akram hoji, Oysha buvi, Oybodoq, Ali va boshqa qator epizodik obrazlar o'zining yorqin qiyofasi hamda mantiqan kuchli so'zlari bilan esda qoladi.

Asar avvalidagi bir yig'inda majlis ahli Turkistonning

o'sha paytdagi holatini tahlil qiladi. Ziyo shohichi: "Bizning shu holga tushishimiz o'z fe'li-xuyimizdan", deydi. Otabek esa ijtimoiy tubanlikning sababini ittifoqsizlikda, o'zaro nizolarning avj olganida, "buzg'unchi va nizochi unsurlar tomir yoyib, har zamon sodda xalqni halokat chuquriga qarab" tortishida, deb biladi. Otabek XIX asr oxiridagi Turkistonda kechayotgan ahvolga doir "chuvalgan ipning uchini topib bergandek" bo'ladi. Darhaqiqat, xalqning obod va ozod turmushini dil-dildan istagan Abdulla Qodiriydek bir insonning ma'naviy-estetik dunyosiga ham bunday fikr-mulohazalar begona emas, albatta.

Adibning badiiy so'zida ontologik-umrboqiylik jihatidan betakror joziba bor; shu bois "O'tkan kunlar"ni necha topqir o'qisa ham, odam to'ymaydi; qayta mutolaaga ehtiyoj sezaveradi. Roman o'quvchini zeriktirmaydi. Qayta o'qish jarayonida asarning yangidan-yangi qirralari kashf etiladi. Bir o'qilganda e'tiborsiz o'tilgan epizodlarga boshqa safar diqqat qaratiladi. Bu hol, tabiiyki, adibning obraz yaratish mahoratiga, inson qalbini chuqur anglashiga daxldor hodisadir. Zero, ko'rkam adabiyotdek san'at dunyosida poetik nutq muhim sanaladi; so'z vositasida manzara, ruhiyat va obraz chiziladi; "umr – otilgan o'q ermish", "o'rinsiz chiransang, beling sinadi" singari hikmatlar bayon etiladi. Barchaga ayon bu haqiqat badiiy adabiyotning eng murakkab alifbosidir. So'z vositasida obraz yaratish yuzasidan ezmalanib, biljirab o'tirishga zarurat yo'q. Ammo Abdulla Qodiriy so'zida insonni o'ziga bog'lab turadigan, insonni o'ziga ohanrabodek tortib turgan quvvat bor. Buni o'quvchi sezmasligi mumkin emas. Aynan so'zning ta'siri bois Kumush o'lgan sahnada yig'laydi kitobxon. Aytmoqchi, bu epizodning o'zi yig'lab yozilgan. Demak, adibning titragan, ichikkan, o'ksigan yuragi shu sahifalarga ko'chgan. Badiiy ijoddagi bir qonuniyat shuki, mujmal tasavvurlar mujmal ifodalanadi; yig'lab yozilgan sahifalar yig'lab o'qiladi. Chinakam adibning estetik dunyosi, san'atkori ijodkor qalbi ana shunday sahifalarga muhrlanadi.

"O'tkan kunlar" xayoliy va hayotiy omillar uyg'unligida maydonga kelgan ulkan bir ma'naviyat qasriki, uning ichkarisiga kirgan odam insoniyat abadiyatiga daxldor tushunchalarning badiiy talqiniga, eng nafis his-tuyg'ularning betakror tasviriga, o'zaro chambarchas bog'langan ijtimoiy va individual holatlar zanjiriga duch keladi; aqli hayron qoladi.

Zero, Abdulla Qodiriy ikkinchi yirik asari "Mehrobdan chayon" romani to'g'risida ham shunday muhim fikrlarni bayon qilish mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, birinchi o'zbek romani egasi, iste'dodli adib Abdulla Qodiriyning asarlari o'zbek jadid adabiyoti tarixida mumtoz o'rinni egallaydi. Uning ayrim hikoyalari, xususan, "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlari nafaqat o'zbek, balki turkiy xalqlar, umuman, jahon adabiyotining go'zal namunalari qatoridan joy olishga munosib asarlardir. Adibning bu romanlarini turkiy xalqlar adabiyotidagi jadidona pafosli asarlar bilan qiyoslab o'rganishga ham zarurat bor, albatta.

"O'tkan kunlar"ni ingliz tiliga o'girgan amerikalik tarjimon Mark Riz e'tirofiga ko'ra: "O'tkan kunlar" romani bosh qahramoni "Otabek – jadid" edi. U yana ta'kidlaydiki, Abdulla Qodiriy o'z romani orqali jadid sifatida o'z zamonasida "kelajak avlodni yaqinlashib kelayotgan xavf-xatardan" ogohlantiradi ham.

Adabiyotlar

- Болтабоев, Х. 2007. *"Мунозара"нинг туғилиши*. Фитрат ва жадидчилик. Тошкент.
- Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти*. 2004. Тошкент: Маънавият.
- Мирмуҳсин. 1917. "Динчилар, тараққийчилар". *Шўро*, 20.
- Ниёзий, Ҳамза. 1980. *Мукаммал асарлар тўплами*. 4 томлик. 2 том. Тошкент: Фан.
- Каримов, Н. 2003. *Чўлпон*. Тошкент.
- Ойбек. 1936. *Абдулла Қодирийнинг ижодий йўли*. Тошкент: Фан.
- Ҳаё. 1914. "Жулқунбой бирла мусоҳаба". *Туркистон вилоятининг газети*, 26 июнь, 50.
- Қурононов, Д. 2004. *Чўлпон насри поэтикаси*. Тошкент: Шарқ.
- Қодирий, Абдулла. 1992. *Ўткан кунлар, Меҳробдан чаён*. Романлар. Тошкент: Шарқ.
- Қодирий, Абдулла. 1996. *Кичик асарлар*. Тошкент: Бадиий адабиёт нашриёти.

Uzbek jadid prose and Abdulla Qadiri

Bahodir Karimov¹

Abstract

This article deals with the prose works, which are important part of Jadid literature. The ideological features of some prose works both small and large are examined. In particular, some aspects of Abdulla Qadiri's work are evaluated in the context of modern literature. Jadid writers, especially in the prose works written in the first phase of the same movement, there is an ideological and artistic synchronization and harmony. The scale of modern Uzbek literature, the prose of Abdulla Qadiri is a magnificent place of sophistication and at the same time a wake-up call for everyone.

Key words: *jadid literature, drama, story, novel, pathos, image, poetic speech.*

References

- Boltaboev, H. 2007. *"Munozara"ning tug'ilishi*. Fitrat va jadidchilik. Toshkent.
- Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti*. 2004. Toshkent: Ma'naviyat.
- Mirmuhsin. 1917. "Dinchilar, taraqqiychilar". *Sho'ro*, 20.
- Niyoziy, Hamza. 1980. *Mukammal asarlar to'plami*. 4 tomlik. 2 tom. Toshkent: Fan.
- Karimov, N. 2003. *Cho'lpon*. Toshkent.
- Oybek. 1936. *Abdulla Qodiriyning ijodiy yo'li*. Toshkent: Fan.
- Hayo. 1914. "Julqunboy birla musohaba". *Turkiston viloyatining gazetasi*, 26 iyun, 50.
- Quronov, D. 2004. *Cho'lpon nasri poetikasi*. Toshkent: Sharq.
- Qodiriy, Abdulla. 1992. *O'tkan kunlar, Mehrobdan chayon*. Romanlar. Toshkent: Sharq.
- Qodiriy, Abdulla. 1996. *Kichik asarlar*. Toshkent: Badiiy adabiyot nashriyoti.

¹*Bahodir N. Karimov* – Doctor of Sciences in Philology, Professor, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

E-mail: bahodirkarim66@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9906-5183

For citation: Karimov, B.N. 2022. "Uzbek jadid prose and Abdulla Qadiri". *Uzbekistan: Language and Culture* 2: 61–70.

Jurnal 2017-yil 26-oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi tomonidan 0936-raqam bilan ro'yxatdan o'tgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi lozim bo'lgan ro'yxatga kiritilgan (30.10.2021. № 308/6).

Tahririyatga kelgan maqolalar mualliflarga qaytarilmaydi.

Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos
Hojib ko'chasi 103-uy.
Telefonlar: +99871 281-45-11, +99871 281-41-93.
Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz
E-mail: uzlangcult@gmail.com

Bosishga 30.06.2022-yilda ruxsat etildi.
Bichimi 70x100 1/16, Ofset bosma. "Cambria" garniturasida.
Shartli b.t. 7,51. Nashr b.t. 7,62.

"O'zbekiston: til va madaniyat" jurnali tahririyatida tayyorlandi va sahifalandi.
"YASHNOBOD NASHR" bosmaxonasida chop etildi.
Adadi 300 nusxa. Buyurtma №2.
Bosmaxona manzili: Toshkent shahar Yashnobod tumani,
58-a harbiy shaharcha.